

PRIČE ZA ODABRANE

Prozna magija Nikole Šopa

Samosvojan i vanvremen u poeziji koja je zaštitni znak njegovog književnog opusa, Nikola Šop poseduje iste ili slične vrline i u svom proznom stvaralaštvu o kojem se oduvek manje znalo i govorilo među tumačima i vrednovateljima književnosti, premda je teško proniknuti u razloge za takvu recepciju Šopovog pripovednog dela. I sama sam do sada u tri navrata pisala o njegovoj poeziji, a onda sam u jednom specifičnom periodu vlastitog života, osetivši da mi se događaju i utiču na mene neke neobične pojave, misli, ideje koje me izmeštaju iz sveta dosadašnjih iskustava, potreba i navika, ponovo pročitala Šopove proze objavljene u ediciji „Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga“ koje je priredio Branimir Donat. Već petnaest godina posedujem u svojoj biblioteci tu izvrsno sačinjenu knjigu koju sam čitala s pijetetom prema autoru i njegovom teškom životu, ali tad očigledno nisam bila spremna za sve njene ponorne dimenzije i skrovita značenja, za njene oneobičene teme i raskošan stil koji odiše vremenskom patinom, ali i nepatvorenom poetičnošću, energijom svojevrsne nove ili ponovne svežine u savremenoj prozi, gde je sve manje uistinu vrsnih stilista, jer je većini važnije *šta* nego *kako* pripovedati.

Moj prvi utisak bio je da su proze Nikole Šopa (nastajale od tridesetih do šezdesetih godina prošlog veka) savršeno kompatibilne s njegovom poezijom, da se teme, motivi, vizije, ideje, atmosfera, slutnje, osećanja čvrsto prepliću, ukrštaju, dozivaju i tvore jedinstven pogled na svet. Rane proze satkane su od ustreptalih, mladalačkih emocija prema lepoti prirode, mladih devojaka, rodnog grada i njegovih čuvenih vodopada i vodenica, ali i prizora smrti („Snivanje zavičaja“), jer valja imati na umu da se pisac vrlo rano suočio sa smrću najbližih: očevom, pred polazak u osnovnu školu, a majčinom kad je imao četrnaest godina. Obe ove smrti kao da su i bez pominjanja prisutne u prozi „Smrt i pogreb moje bake“, jer se bakinim odlaskom u potpunosti gubi porodični temelj i oslonac za mlado i preosetljivo biće čiji su život, odrastanje i školovanje dovedeni u pitanje.

Rodni grad Jajce u prozi Nikole Šopa postaje bolno središte njegovih uspomena, snoviđenja, potonuća, paralelne lične i vekovne urbane istorije, istovremeno grad „tajanstvenih prela“ i „mrtvi grad kraljeva“, centar sveta u koji se pisac vraća s pomešanim osećanjima radosti i tuge, ozarenja i straha, nade i beznađa. Šopova sklonost ka fantastičnom, iracionalnom i sjevremenom ili bezvremenom u savršenom je dosluhu s osećanjima prema njegovom rodnom gradu u koji se uvek vrati s utiskom da grad tone, da ga zasipa tišina, zelena izmaglica i prašina, da u njemu stoji vreme, a stari urar uzalud pokušava popraviti spravu koju guši sivozeleni prah, mahovina zaborava i zaostalosti, „jer se tu ništa novo ne

može desiti i niko ne mora nigde tačno da stigne“. Kad se, zabrinut za svoj grad i njegove stanovnike obrati načelniku, umesto zahvalnosti za brigu i potrebu da pomogne doživljava da ga besni sugrađani proteraju iz grada, i to na magaretu! Asocijacija na biblijsku temu Hrista koji je želeo pomoći ljudima, a dočekaao vlastito stradanje, neizbežna je, ali i nena-metljiva, više humorna nego poredbena, pre gorka nego osvetoljubiva, kao što je i „grdnja“ izrečena načelniku godinu dana nakon ponovnog dolaska u još oronuliji i uspavaniji grad odveć blaga u odnosu na njegovu krivicu i nemar zbog kojeg je presahnuo i vodopad koji je krasio i hranio ceo grad. Ostareli urar besno počne okretati unazad kazaljke glomaznog i teškog gradskog sata želeći nemoguće: da vrati vreme, da podmladi starice koje su uzaludno čekale ljubav i porodični život, da probudi okamenjene petlove koji više ne mogu kukuriknuti ni sa zakašnjenjem, a kamoli pre vremena...

Datum zabeležen na kraju ove priče (što je Šop veoma retko činio pa je tim zanimljivije) kazuje da ju je napisao dvadesetčetvorogodišnji mladić pun ljubavi, snage, znanja i nade, spreman da oprost i pomogne i nesposoban da mrzi. Devedeset tri godine kasnije možemo se s razlogom zapitati koliko je takvih danas na ovim prostorima i da li je vek koji ih deli od ove priče ikoga ičemu naučio?

Danas i ovde možda za većinu ne znači ništa ideja o duhovnom elitizmu, nestala i prokazana nakon Drugog svetskog rata i pobeđe socijalističkog društvenog uređenja. Nepredvidljivo je bilo, barem za moju društvenu i političku inteligenciju, da će odlazak tog društvenog uređenja smeniti još veća odbojnost prema duhovnom elitizmu i još žešća mržnja prema njegovim zagovaračima, te da će nastupiti doba kupovine diploma i titula, ali i podsmeha prema učenju, znanju i individualizmu. Ovo je gorki uvod u meni veoma dragu i važnu autopoetičku rečenicu, retku za pripovedački prosede Nikole Šopa, koja glasi: „I inače ja uvek pričam samo odabranima.“ U njegovoj hrišćanskoj, ljudskoj, stvaralačkoj skromnosti ona se izdvaja samosvešću i zvuči kao da mu je izletela slučajno ili da dolazi iz nekakve daleke prošlosti. Uostalom, možda baš otud i dolazi. Zar i Isus nije na samom početku *odabirao* one kojima će pripovedati i propovedati ono što misli i oseća, ono u što veruje i što sanja?

Kategorija vremena i njegovog poimanja od bukvalnog do simboličnog, od pravolinjskog do kružnog, od važnog do beznačajnog, od običnog do tajanstvenog, od fizičkog do filozofskog, vrhuni kao tema mnogih Šopovih priča, a na neki način je blisko povezana i s pojmom lepote i njene (ne)prolaznosti u vremenu. „Svemu izgubljenom ili propuštenom ljepota je trajna, jer je satkana od vječne nedostižnosti“, veli Šop u prozi „Najčudnija posjeta“, romantičarskoj varijaciji na temu dvojnika, ali i konačnog susreta sa samim sobom. Mada do detalja i vrlo emotivno opisan, prostor ovakvih priča uvek ostaje u svojevrsnoj izmaglici, a njihovi junaci vazda su u grčevitom pokretu, skloni da nose i menjaju maske (krinke, obrazine) i vuku sa sobom tajne, sumnje i strahove, teret uspomena oličen u dotrajalim koferima i nerazumljivim prtljazima, u sitnicama po džepovima, u stvarima koje samo njima nešto znače. I dok se pod prolaznošću obično podrazumeva vreme, u ovim pričama upravo je vreme nešto što stoji, ili se vrti u krug, ili se zaledi u sećanju kao trenutak,

a onda nerazumno troši u bescenje da bi se taj davni trenutak vratio, shvatio, promenio, sačuvao, opravdao potonje muke, kajanja i buduće pogrešne odluke.

Smatram da je tema neuhvatljivosti i promenljivosti svega postojećeg dosegla poetsko-prozno savršenstvo u ciklusu „Predavanje o dimovima“. Kao što je u svojoj poeziji nakon opevanja geometrijskih tela odlutao u astralne prostore, tako je nakon čudesnih povesti o mitskim bićima, legendama, biblijskim prizorima, ljudskim sudbinama i sudbinama stvari, Šop dosegnuo eteričnu bezobličnost dimova pričajući „o divnim, kobnim oblicima, kojih smirenje je samo u rasplinuću“. Verovatno nije slučajno što čitajući „Predavanje o dimovima“ po pravilu pomislim na Isidoru Sekulić i ono njeno čuveno: ambicije, dim! I danas se sećam kako mi se u nezaboravnoj šetnji Rimom 2005. godine, gde sam govorila o poeziji Nikole Šopa, jednostavno otvorilo saznanje da su njegovi savremenici naprosto morali reagovati na autentičnost, suptilnost i mudrost njegovog setnog, ali verujućeg glasa. Vizionarskim viđenjem njegove poezije na samom početku njegovog „beogradskog opusa“ izdvojila se, kao i mnogo čime drugim u svome vremenu, upravo Isidora Sekulić. Uostalom, sam Nikola Šop me s pravom uputio da pronađem Isidorin tekst o njegovoj knjizi „Isus i moja sjena“, objavljenoj u Zagrebu 1934. godine. Sekulićeva je u tom tekstu napisala uistinu proročanske rečenice, tačnije, osetila je kamo će se mnogo kasnije uputiti Šopov duh i dar. Naime, rekla je:

Mali hrišćanin ove zbirke moraće od kontakta sa osećajima u kontakt sa istinama. Iz niza pesama u poemu. U poemu o životu, ili u poemu o velikom hrišćanstvu. U poemu o prirodnom, ili i u poemu o natprirodnom, ili u jednu i u drugu; jer, ma do kojih dalekih sfera gledali svet prirodno, iza poslednje sfere počinje ceo ovaj svet okruživati natprirodno.

I još je dodala nepogrešiva Isidora:

Mudro je radio gospodin Šop kad je u svojoj prvoj knjizi sve svoje energije upotrebio na to da položi svako oružje tela i duše pred sobom, pred devojkom, pred životinjama, pred Hristom.

Jednaka se mudrost ogleda, dodala bih, i u Šopovim ranim prozama, kao što se u potonjim oseća snažno prisustvo tema i ideja koje će presudno obeležiti njegovo kasnije pesničko interesovanje. Postupnost, ali i logičnost kojom ovaj snažni pesnički duh teži zaumnom i onostranom, snaga preoblikovanja stvarnosti u tajanstvene i skrovite znake koji proganjaju samo retke i nezaustavljive umove, fascinantna je i u mnogo čemu neuporediva sa stvaralaštvom njegovih savremenika, sličnija nekim svetskim piscima poput recimo Edgara Alana Poa. Oneobičavanje stvarnosti Šop započinje istovremeno i na jezičkom i na duhovnom planu. Isprva primetimo kako iz njegovih proza polako nestaju obična imena poput onih Ana, Dubravka, Dinko itd., kao i ona znana nam iz *Biblije* i knjiga starostavnih, te kako proze zaposedaju likovi s najblaže rečeno čudnim imenima: Alikor, Ael, Aspapa, Exod, Vir, Raniki Ran, Raban, Ijo, Lan, Lirin (pesnik), Ao-men (što zvuči kao *jao meni*, samo na jednom mestu otkriva autor priča), Voštanik (zalagaoničar), Vilen, Fur, Alna, Tihna... Potom zapažamo kako učestavaju reči koje danas zvuče kao arhaizmi ali i neologi-

zmi: zabrašniti, tanjurovanje i kašikovanje, stolovanje i klupovanje, pjetlovanje, dozvekivanje... Pejzaži od idiličnih očas postaju zlokobni i opasni, romantična mesečina preobražava se u zastrašujući fenomen, ljudske međusobice se od običnih i uglađenih iznenada pretvaraju u maliciozne i ratoborne, velike ljubavi tonu u velike zaborave, ravnodušnost ili celoživotne traume i patnje. Romantičarska naglašenost emocija preobraća se u potrebu za razumnim objašnjenjima pojava i odnosa, i obrnuto. Svetovi živih i mrtvih se dodiruju, kolaju bajke, legende i apokrifi, vile jezerkinje nestaju pa se preobraćaju u devojke koje traže posao za preživljavanje, susreti s palim anđelima, patuljcima i vilama su mogući, a ishodi pre nepredvidljivi nego poučni, srećom po književnu vrednost ovih proza nastajalih u doba pretežnog realizma i raznih ideoloških diktata. Naglašena socijalna, tačnije najčešće siromaška dimenzija života, čas kao posledica ljudske nepravde, nemilosrdnosti i izrabljivačkih društvenih sistema, čas kao moralna vrlina, plemenitost i dobrota, hrišćanski uzor („Odlazak stvari i vjeridba svetog Franje“), stvara neku čudnu ravnotežu koja istovremeno, bez želje da se bavi društvenim životom u određenom vremenu, kao da upire prstom u goruće probleme, ideje i zablude vremena o kojem je reč. Ono što je većina pisaca u dobrom delu dvadesetog veka na ovim prostorima shvatala kao svoj istorijski zadatak, a potom i nacionalni, ideološki i društveni, Šop je prevashodno, rekla bih čak i isključivo smatrao moralnim, jezičkim, maštarskim, snovidim, individualnim zadatkom. Naprosto je imao istančan *sluh* za *znamenja* vremena. *Znamenja i sluh* nije slučajno naslov neobjavljene knjige njegove, ukoliko mi njeno kasnije objavljivanje nije promaklo, a sve je moguće u ovim vremenima od devedesetih naovamo! Tek, istoimena priča je obeležena moto-podatkom „Zemun, letnjih večeri, 1941“, a vremenske odrednice nisu česta praksa ovog pisca pa ih onda tumač pomnije razmotri s osećanjem da mu je tim detaljem autor (ne)svesno skrenuo pažnju na bitnu stvar. Odista, već prva rečenica nije formulacija meteorološka, već istorijska *par excellence*: „Kad su tmurna i potmula vremena, kobni znaci to pokazuju na nebu tajnim nekim bliskanjem i kopljastim presijecanjem britkih munja.“ Nisam se mogla otrgnuti utisku da je ova proza u potpunosti autobiografska, i da je „šutljiva pratilica“ u njoj Antonija Erceg s kojom se Šop 1941. venčao, te da istančanim sluhom oboje mladih ljudi na početku zajedničkog života zabrinuto prate nestajanje komšija u prvim mesecima rata! Strah od agresivnih zvukova čini da metalno posuđe prilikom obroka zamenjuju drvenim ne bi li ušuškali ili sasvim ućutkali zvuke najobičnijeg postojanja. „Ovo je vrijeme sluha. Doba kad i najmilije kućne stvari postaju tvoji izdajnici.“ U svest mladog para koji bi trebalo da započne život uvlači se smrt ili barem ideja o njenoj blizini, guši ih svakodnevice, banalnost zla, budnost, stvari koje svesno i nesvesno pakuju za budućnost koju ne vide. Nadvladava potreba da sve ućutkaju, zastru, pokriju, zatvore, jer „otvoreni su prozori produženje kuće u svežinu, proširenje kuće u prostore slobode i sunca“.

Velika Šopova priča o *predmetima* postoji gotovo paralelno i u njegovoj prozi i u poeziji, kao i mnogi drugi pojmovi. Obično su u pitanju jednostavne reči (šešir, petao, gost, maska, stvari, prostor, tišina, praznina, gozba, šetač, rub, soba, prozor, svežina, daljine, bdjenja...) koje postaju ključne šifre za razumevanje njegovog poetskog kosmosa. Verujem da se višeznačna energija predmeta i njihovog života nezavisno od njihovih vlasnika, kao

i njihove sudbine nezavisne od sudbine vlasnika, ulogorila u pesnikovoj svesti početkom rata i da ga nije napuštala sve dok im nije dozvolio da odlete kroz njegov prozor u Voćarskoj 90 u Zagrebu, gotovo četiri decenije kasnije!

Kad god ratujem s predmetima (stvarima), a događa mi se, vratim se čitanju Nikole Šopa i promišljanju njegovog neobičnog odnosa koji se može sažeti u konstataciju da je „jezivo ostati sam sa predmetima“. Da čovek s vremenom postaje rob stvari nije mi ništa novo. Pošto sam toga odavno svesna i uverena u to na porodičnom, ali i ličnom primeru, borim se protiv te boljke koliko god je moguće. Nedavno sam pobegla od svih svojih stvari i godinu dana živela u potpuno novom, dalekom okruženju, čak i bez svoje biblioteke, što mi se oduvek činilo nemogućim. Uz sva ograničenja i obaveze savremenog čoveka, preplavio me je u toj godini osećaj slobode, kao što me nakon povratka ugušio osećaj zarobljenosti i sećanje na sve „smrtiće“ koji me već godinama presreću u blizini mog doma, u ambulanti, prodavnici, liftu, kafiću, i svojom agresivnošću podsećaju na Šopove smrtiće koji bi i pravednu „dragu kumu Smrt“, sedu staricu sa simboličnom kosom, streljali bez milosti jer im se meša u posao.

Diskretniju kritiku ratova i ideologija od kojih je trpeo u životu i čija je žrtva i te kako bio, teško je pronaći u dvadesetom veku u jugoslovenskim književnostima od one koju je eksplicitno i implicitno u svojem opusu izrekao Nikola Šop. Verovatno to dolazi iz njegovog obrazovanja i poznavanja klasične književnosti od njenih početaka, a preko njenih umetničkih vrhunaca, pa samim tim i uverenja da je cilj umetnosti stvaranje lepote i mudrosti, a ne „ujednoličenje stvari, a zatim ujednoličenje ljudi“.

Živeći četiri decenije nakon Šopove smrti sveskoliku pošast ujednoličenja svega i svačega, u lažima i prividu raznolikosti, u trci za bogaćenjem bez rada, znanja, poštenja, u još jednom krvavom i bratoubilačkom i verskom ratu i još jednom apsurdnom, svađalačkom miru, često sam se osećala kao odbačena stvar koja ne dospeva čak ni do zalagaoničara Voštanika iz njegove sjajne pripovesti o sudbini „stvari koje spavaju na prostirci svojih sjeana“. Ideja o preobražaju čoveka u stvar na različite načine i u raznim vremenima kruži svetском književnošću, a u Šopovoj izvedbi poseduje tajanstvenu snagu, elegičnu intonaciju i prostor za neslućene transformacije. Šta je sve video ovaj sanjar koji je u godinama vlastite nepokretnosti, ali i mnogo pre nje kradom posmatrao predmete i otkrivao tajne „iz stvarnosti predmeta“, kako se sve može prekinuti sudbina i „bit stvari“, čuju li i drugi „nijemu zahvalnost dotrajalih predmeta“, doživljavaju li deponije kao „pogreb stvari“? Čini se da je savremeni čovek dosegao najviši stepen neosetljivosti prema stvarima, sve veću potrebu da ih poseduje, ali i menja, baca, zaboravlja, otuđuje i ne primećujući da u takvom ponašanju ima nečeg neurotičnog, nelogičnog i neodgovornog. Odustajući od stvari u čijem bi okruženju spokojnije dočekao čak i „dobru kumu Smrt“, čovek odustaje i od ideja, smisla, borbe za život, te sluti kako iza svakog čoška viri poneki *smrtić* baš njemu namenjen, koji vreba svoj trenutak. Otkako mu je prava Smrt, definišući sebe samu i svoj kontakt s čovekom kad za to dođe vreme došapnula: „Čuvaj se samo nevidovnog, neoslušnog i neopipljivog“, Šop se uputio u baš takve kosmičke daljine, odlučan da pređe rub e da bi ih video, čuo i opipao. Možda i da svom profesoru iz Prve muške gimnazije u Beogradu, značajnom

srpskom pesniku Momčilu Nastasijeviću, koji je na prve stihove mlađanog početnika izrekao za savremenog čitaoca Šopovog opusa čudnu rečenicu: „Vi ste, Šope, isuviše ovozemaljski“, pokaže i dokaže da ga je s godinama razumeo.

Većina savremenih pisaca s ovih prostora danas je po meni zaista isuviše ovozemaljska. To me je podstaklo da u Šopovim prozama potražim „najovozemaljskiji“ i najkritičkiji u odnosu na društvenu stvarnost njegovog doba odlomak, kakav bi me svojom aktuelnošću a neprizemnošću zadovoljio i ove mučne 2021. godine. Evo takvog odlomka:

Dok sam tako išao, vjetar se poigra svežnjem papira, što je nemoćno šuškao u razlupanoj ladici, i razmota preko mrtvih stvari potamnjele listove starih novina. Krupni naslovi, još dosta očuvani, izvikivali su na sav glas neku veličinu. Čitao sam, smiješeći se gorko, dok je junak dana – juče je bilo, a već tako davno – naslikan nasred lista, visoko uzdignutih ruku i stisnutih šaka, govorio nešto narodu širokim zijevom i grčevitim trzajem na licu. Vjetar dolista novine, zahvati ih i odnese u obližnji voćnjak, gdje su popadale po krošnjama. (...) Po vrtovima su vijorili na vjetru, sablasno šušteći, likovi nekadašnjih moćnika i plašili ptice, to jest, pokušavali da ih plaše.(...)

Kakva je to superiornost nad grešnim ljudima i (po)grešnim vremenima! Čak ni deseto-godišnja sudska presuda na prisilnu ćutnju i neobjavljivanje zbog političke nepočudnosti (tj. „greha“ bavljenja svojom profesijom za vreme nemačke okupacije) nije izmamila teže reči i gorči protest ili ubitačniju ironiju. Tek jednu nezaboravnu sliku kako se u pejzažu i vremenu rastače donedavno neograničena, despotska moć onih koji umisle da su nedo-dirljivi i večni.